

Boş Zaman ve Halk Kütüphanesi : Kavramsal Bir Yaklaşım

Bülent Yılmaz

GİRİŞ

Günlük yaşamda oldukça sık kullanılan, ancak, gerçek içeriğinin bilimsel bir temelde ortaya konmasının, bu sık kullanım içinde pek olanaklı olmadığı, dolayısıyla yanlış ya da eksik yorumlanan kavramlardan birisi de "boş zaman" kavramıdır.

Aşağıda öncelikle "boş zaman" kavramına kuramsal bir yaklaşımda bulunulacak, daha sonra boş zamanların değerlendirilmesi sorunu ile bu konuda ülkemizdeki genel durum ele alınacak, son bölümde ise boş zamanların değerlendirilmesinde halk kütüphanelerinin rolü tartışılacaktır.

1. "BOŞ ZAMAN KAVRAMI."

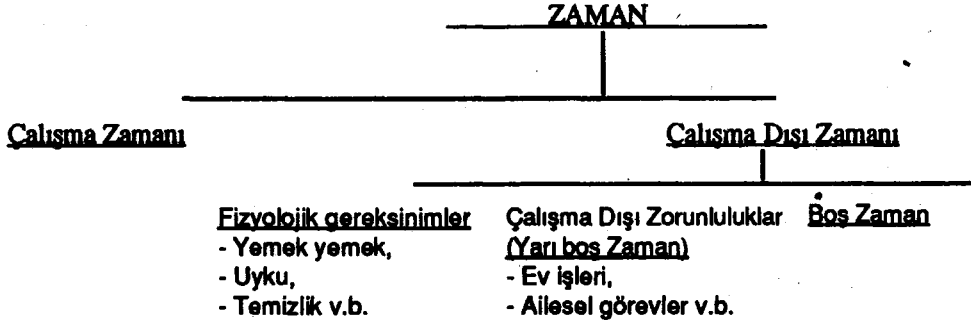
Herhangi bir konunun sağlıklı bir mantık dizgesiyle açıklanmasında ilk aşamanın, kuşkusuz, o konunun temel kavramlarının belirlenip, tanımlanması olduğu kabul edilmektedir. Konu bundan sonra tanımları yapılan bu temel kavramlar üzerine, onları da içererek yükseltilecektir.

Toplumbilim alanında bir alt bilim dalı olarak kabul görmeye başladığından sözedilen "boş zaman" kavramı, "boş" teriminden gelen etkenim ile genelde, gerçek içeriğinden uzaklaşma anlamında, olumsuz bir yoruma kayabilmektedir. Kavramı "özgür zaman" terimlerinin daha iyi ifade etmesine karşın, genelde kullanılan "boş zaman" olduğu görülmektedir.

Kabul edileceği üzere, zaman: "Bir eylemin içinde geçtiği, geçeceği ya da geçmekte olduğu süre"¹ dir. Burada hemen belirlenmesi gereken nokta, zaman kavramının, türü ne olursa olsun mutlaka bir eylemi kucakladığıdır. "Zaman çeşitli türlere ayrılmaktadır: a) Varolmakla ilgili zaman. b) Geçimle ilgili zaman. c) Boş zaman"² Bunlardan, varolmakla ilgili zamanın, yemek yeme, uyku, vücut temizliği, yani biyolojik olarak canlı kalmayı, geçim zamanının, çalışmanın gerçekleştiği zamanı, boş zamanın ise, bu iki zaman dışındaki bölümü ifade ettiği söylenebilir. Bunları bir şema ile şöyle gösterebiliriz:

1. Türkçe Sözlük, 7. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu, 1983. s.1340.

2. Mahmut Tezcan. "Boş Zamanlar Sosyolojisi", Ankara, 1977.s.1.

Zorunluluk ve çıkarın yeralmaması gereken "boş zaman" kavramı, çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. "Bireyin hem kendisi, ve hem de başkaları için bütün zorunluluklardan ya da bağlantılardan kurtulduğu ve kendi isteğiyle seçeceği bir faaliyetle uğraşacağı zamandır. Bireyin kesin olarak bağımsız ve özgür olduğu zamandır... Bireyin çalışma ve diğer görevlerinden sonra özgür olarak dinlenme, eğlenme, toplumsal başarı veya kişisel gelişmesi için kullandığı bir zamandır... Uluslararası Boş Zamanları İnceleme Grubu da şu tanıımı vermektedir : Boş zaman faaliyeti kişinin mesleksi, ailesel ve toplumsal ödevlerini yerine getirdikten sonra özgür iradesiyle girişebileceği dinlenme, eğlenme, bilgi veya becerilerini geliştirme, toplum yaşamına gönüllü olarak katılma gibi bir dizi uğraşlardır."³

Kısaca, ülkemiz toplumsal koşullarında da "çalışma dışında kalan eğlenme ve dinlenme zamanı"⁴ olarak tanımlanabilecek "boş zaman" kavramı, günümüzde evrensel bir insan hakkı durumundadır. Oysa 1883 yılında Paul Lafargue "Tembellik Hakkı" adlı bir broşürde sözünü ettiği "boş zaman" kavramı bugünkü anlamından uzak ve kötülüklerin kaynağı olarak görülmüyordu.

Çalışmanın insan yaşamında bir zorunluluk olarak yeralmasından bu yana ve yer aldığı sığra, ayrı bir zaman parçası olarak varolan-varolacak olan "boş zamanın" önemi, günümüz koşullarında oldukça büyüktür. En başta vurgulandığı biçimiyle, zaman kavramının belli bir eylemliliği içermesi, doğal olarak "boş zaman"ın da eylemliliği kucaklamasını; dolayısıyla "boş zamanların değerlendirilmesi" kavramının mantıksal ve kuramsal temelini, bu eylemlilik olduğunun kabul edilmesini gerektirmektedir. "Boş zaman"ın önemi, bireyin zorunluluğun belirleniminden uzak, bilinçlenmesine, kültürel gereksinimlerini karşılamasına, sağlıklı, güçlü ve zengin bir kişilik kazanmasına olanak sağlamasından gelmektedir. Bilinçli, kültürlü, sağlıklı, güçlü ve zengin kişiliğe sahip bireyler ise sağlıklı ve gelişmiş bir toplumun en önemli yapı taşlarıdır.

3. Ibid. s.4.

4. Orhan Hançerlioğlu. "Felsefe Ansiklopedisi : Kavramlar ve Akımlar." Cilt.1 İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976. s.192.

Bireyin kültürel gelişiminin maddi kaynaklarından biri olan "boş zaman"ın yukarıda belirtilen bireysel işlevlerinin yanı sıra, toplumsal işlevleri de bulunmaktadır. Toplumsal dayanışmayı sağlamak, ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak gibi toplumsal işlevler, toplumun geliştirilmesi başlığı altında toplanabilir.

Özetle, günümüzde, fiziksel yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olan çalışma zamanının dışında, bireyin eğlenme, dinlenme, zengin bir kişilik oluşturma ve kültürel gereksinimlerini karşılamasına, dolayısıyla toplumun geliştirilmesi biçiminde ifade edilebilecek toplumsal işlevin gerçekleşmesine olanak sağlayan zaman "boş zaman" olarak tanımlanıp, kabul edilebilir. Tanımın içerdiği ve kabul edilmesi gereken bir başka gerçek ise, "boş zaman"ın boş geçirilen zaman olmadığıdır.

2. BOŞ ZAMANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ. SORUNU

Daha önce belirtildiği gibi zaman kavramının belli bir eylemliliği içermesi, doğal olarak boş zamanların da bir takım etkinliklerle dolu olması gerektiğini söylemeye ve bunu "boş zamanların değerlendirilmesi" biçiminde formüle etmeye olanak sağlamakta ve neden olmaktadır. Yani "boş zaman" kavramı beraberinde "boş zamanların değerlendirilmesi" kavramı, "Bireyin, istediği bir uğraşı ile zevk ve doyum sağlamak amacıyla boş zamanı geçirmesidir. Yani boş zamanda yapılan herhangi bir faaliyet veya faaliyetlerdir."⁵

Boş zamanların değerlendirilme biçim ve niteliği, yukarıda sözü edilen bireysel ve toplumsal işlevlerin gerçekleştirilmesinde önemli oranda belirleyici olmaktadır. Boş zamanın olması ya da bunun verimsiz bir biçimde değerlendirilmesi, boşa geçirilen zaman anlamına gelir. Oysa verimli, üretken, geliştirici, yapıcı yani olumlu bir biçimde değerlendirilmesiyle "boş zaman" gerçek ve doğru içeriği ile yaşama geçirilmiş olacaktır. Sorun, boş zamanların yaratılmasının yanı sıra ve hatta ötesinde, bireysel ve toplumsal gelişimin temel kaynaklarından olan bu zaman parçasının olumlu bir biçimde değerlendirilmesi olarak düşünülmelidir. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda boş zamanların değerlendirilmesi "Aile, öğretim ve çalışma dışında gencin toplumsallaşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri"⁶ olarak kabul edilmekte, böylece önemi de vurgulanmış olmaktadır. Aynı raporda boş zamanları değerlendirmenin "kişiye ve topluma insanca yaşama anlayışını ve katkısını yaptığı ölçüde olumlu"⁷ olacağı belirtilmektedir.

Boş zamanların olumlu bir biçimde değerlendirilmesinden söz ederken, hangi etkinliklerin bu olumluluğu sağlayacağını da belirtmek gerekmektedir. Gelişmiş bir çok ülke bir takım temel ilkelerden hareketle, bu konuda uzun süreli plan-programlar hazırlamakta ve uygulamaktadır. "Bugün boş zamanların değerlendirilmesi için program planlaması

5. Tezcan, 10.c.cilt, s.5

6. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu : Gençlik ve Spor, Ankara, DPT., 1983.s.182.

7. Ibid. s.188.

ayrı bir ihtisas alanı durumuna gelmiştir.⁸ Kişiliğin gelişmesine fazla bir şey katmayan, ve sadece can sıkıntısını gidermeyi amaçlayan, hobi diye adlandırılan pul, para biriktirme, bunlarla ilgilenme gibi bireysel etkinlikleri, günümüz ve çağımız koşullarında boş zaman etkinlikleri olarak olumlamak doğru birbakış açısı olmamaktadır. En başta eleştirel bir biçimde okumak, nitelikli film, oyun, konser, söyleşi, panel, konferans, gösteri vb. sanatsal - kültürel etkinliklerde bulunmak, nitelikli müzik dinlemek, etkin olarak spor yapmak, bireysel bir takım becerileri kazanmak ve geliştirmek, olumlu boş zaman etkinliklerinden bir bölümü olarak sayılabilir. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, günümüzde olumlu boş zaman etkinliklerinin, genelde toplumsal bir nitelikte olduğu ve kabul edildiğidir.

3. ÜLKEMİZ'DE DURUM

Boş zamanların değerlendirilmesi konusunda, ülkemizde durum pek olumlu değildir. Devlet Planlama Örgütü'nün verdiği bilgilere göre, "köyde erkekler yılın 200-250 gününü boş geçirmektedir. Bu, köylerde yaşayan erkek nüfusuyla çarpılırsa yüzlerce milyon çalışma günü demektir... Yüksek öğrenim dönemindeki gençlerin % 4'ü yaz-kış, % 8'i yaz aylarında çalışmakta, geri kalan uzun tatil dönemini gezerek, ders çalışarak geçirmektedir... Günlük gazete ve haftalık dergi izleyenlerin oranı düşük olup, değerli kitap roman ve bilimsel niteliği olan yayınları okuyanlar çok azdır."⁹ Bir başka araştırmaya göre ise, "Boş zamanların değerlendirilmesi konusunda en yaygın etkinlik (% 59) televizyon seyretmektedir. Bunu % 31 oranla arkadaşlarla gezmek ve % 30 dikiş, örgü izlemektedir... Gençlerin % 69'u adını hatırlayamacağı kadar uzun bir zamandır kitap okumadığını belirtmiştir."¹⁰ Bu konudaki başka araştırmalardan sözetmekte olanaklıdır. "Gençlerimizin % 37.1'i hiç kitap okumadıklarını ifade etmişlerdir... hiç roman ve hikaye okumayanların oranı... metropoliten alanlarda % 21.9, kentlerde % 24.8 iken kırsal alanda iki misli artış göstererek % 52.3'e yükselmektedir."¹¹ Aynı araştırmada, televizyonun gençliğinde en önemli boş zaman değerlendirme araçlarından biri olduğundan söz edilmektedir. DPT verilerine göre yılın 200 - 250 gününün çalışmadan geçirildiği kırsal kesimde, okumama oranı da % 52.3'tür. Bu kesimde boş zamanın nasıl geçirildiğini belirlemekte bir başka sayısal veri yararlı olacaktır: "Ülkemizde yaklaşık 97 kişiye bir kahvehane düşmektedir... Türkiye genelinde kahvehane sayısı ... 570 bine yükseldi."¹² Ülkemizde genç, yetişkin, yaşlı hemen her yaş grubunda - özellikle kırsal kesimde boş zamanların büyük bir bölümünün kahvehanelerde geçirildiği, doğrudan bu konuya yönelik bir çok araştırma ile de saptanmıştır.

Olumlu boş zaman etkinliklerinden sayılan nitelikli müziği dinleyen gençlerin

8. Tezcan, *op.cit.* s.69

9. V. Beş yıllık... *loc.cit.* s.184-188.

10. Nurettin Konaklı. "Türk Gençliğinin Sorunları ve Beklentileri Araştırması ve Gençliğin Eğitim ve Kültür Bakımından Düşünceleri." 2-4 Aralık 1988. Mersin. ss.2-3. (Metin teksirdir.)

11. Özkan ünver. "12 - 24 Yaş Gençlerin Sosyo - Ekonomik Sorunları" Ankara, Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1986. s.459.

12. *Hürriyet Gazetesi*. 4 Aralık 1988.

oranı, yapılan bir araştırmaya göre, ülkemizde % 4.7'dir. "Arabeskten hoşlanan öğrencilerin oranı ise % 51.41'dir.¹³ Bu araştırma sonuçlarına göre, ülkemizdeki gençlerin % 51.41'lik bir bölümünün (yani yarısından fazlasının) müzik dinlerken boş zamanlarını olumsuz bir biçimde değerlendirdiği söylenebilir.

Boş zamanın geçirildiği yerler de, boş zaman geçirmenin niteliği konusunda ipuçları vermektedir. Ortaöğretim gençliği arasında yapılan bir araştırmada, bu gençlerin "% 66'sı özgür zamanlarını evde geçirmektedir. Daha sonra arkadaş evi (% 11.0) sokaklar (% 7.8) kahvehaneler (% 4.3) okul (% 4.0) Pastahaneler (% 1.4) ve biracılar (% 1.0) gelmektedir."¹⁴ Aynı araştırmaya göre gençlerin "% 49'u boş zamanlarında belirli bir şey yapmamaktadır.¹⁵ Bu araştırmada "yapacak başka bir iş olmadığı için TV izleyenlerin oranının % 8.1, gidecek başka bir yerleri olmadığı için kahvehaneye gidenlerin oranının da % 8.3 olduğu görülmektedir."¹⁶ 1985 Genel Nüfus Sayımına göre, ülkemizde 12 - 24 yaş arası genç nüfusun 13.876.923 olduğu¹⁷ göz önüne alınırsa, buradaki oranlar daha anlamlı hale gelecektir. Buradaki araştırmada, boş zamanını sokaklar, kahvehaneler, pastahaneler ve biracılarda geçirenlerin oranının toplam % 14.5 olduğu anlaşılmaktadır. % 14.5'lik bu oran ise ülkemiz genç nüfusunun 2.012.161'lik bölümünü ifade etmektedir. Aynı biçimde yapacak başka bir iş olmadığı için TV izleyenlerle, gidecek başka bir yer olmadığı için kahvehaneye gidenlerin % 18.4'lük toplam oranı, ülkemiz genç nüfusunda 2.553.349'luk bir sayıya karşılık gelmektedir. Buradaki sayısal veriler, sözü edilen nüfus grubunun konumu ve önemi de dikkate alınarak değerlendirilirse, konunun hiç te hafife alınır bir yanının olmadığı görülecektir.

Konu başka örnekler ve boyutlarıyla ele alınıp işlenebilir; ancak sonuç büyük bir olasılıkla aynı olacaktır : Ülkemize boş zamanlar genellikle verimli, üretken, yani olumlu bir biçimde değerlendirilmemektedir.

4. BOŞ ZAMANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNDE HALK KÜTÜPHANELERİ

Halk kütüphanelerinin boş zamanların olumlu bir biçimde değerlendirilmesindeki önemli rollerinin genel gerekçelerini şöyle sıralamak olanaklıdır :

1) Bu rol en başta halk kütüphanelerinin amaç ve işlevlerinden gelmektedir. "Sağlanan materyaller ile, bireylerin boş zamanlarını yaratıcı yapıcı bir biçimde değerlendirmelerini teşvik etmek"¹⁸ bir halk kütüphanesinin işlevi olarak kabul edilmekte-

13. Öğretmen Dünyası, 1989 (114) s.16

14. Birsen Gökçe. "Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları" Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1984. s.93

15. İbid. s. 96

16. İbid. s. 101

17. Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985 Ankara, DİE., 1989. s.61

18. Joseph L. Wheeler - Herbert Goldhor. "Practical Administration of Public Libraries" New York, Harper-Row, 1962. s.8.

dir. Yine "Halk Kütüphaneleri çocuklara, eğlence ve boş zamanları değerlendirmek, okumaya ve öğrenmeye özendirmek... için açık olmalıdır."¹⁹ yaklaşımı, amaç ile ilgili gerekçeyi anlatmaktadır. "İngiliz Kütüphane Derneğinin Londra Halk Kütüphanesi Araştırma ve Dahili İlçeler Şubesinin halk kütüphaneleri ile ilgili belirlediği 4 amaçtan biride boş zaman ile ilgilidir. Bu amaç "Boş zamanların olumlu bir biçimde kullanılmasını özendirir, değişiklik ve rahatlama için materyal sağlamada rol oynamak"²⁰tır. Aynı Şubenin belirlediği bu amaç "toplumdaki özel gruplara boş zamanları değerlendirme ve hoş geçirme hizmetleri sağlamasını geliştirmek"²¹ olarak ta belirtilmektedir. UNESCO'nun 1972 Halk Kütüphanesi Bildirgesinde de "Halk kütüphanesi toplumda özel okuma ihtiyaçları ve yeni boş zamanları değerlendirme ilgileri olan grupların kurulması gibi, yeni ihtiyaç ve ilgilerin doğuşunun kütüphane koleksiyonları ve faaliyetlerine yansıtılması konusunda duyarlı olmalıdır."²² denmektedir. Kısaca, halk kütüphanelerinin amaç, işlev ve görevleri boş zamanların değerlendirilmesinde, genel gerekçelerin en önemlisini içinde taşımaktadır.

2) Bir diğer gerekçe ise, günümüzde boş zamanların değerlendirilmesi etkinliklerinin artık toplumsal nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumsal nitelikteki etkinliklere çeşitli biçimlerde katkıda bulunmak, toplumsal kurumların başlıcalarından biri olan halk kütüphanesi için doğal, doğru ve kaçınılmazdır.

3) Ülkemizde en küçük toplumsal birim olan ailelerin boş zamanların insanın kültürel gelişimindeki önemini kavrayan bir yapıda olduğu genel olarak söylenemez. Daha önce sözü edilen araştırmalardan birinde sorulan "Boş zamanlarınızda nasıl davranırsanız aileniz sizi aylıklıkla suçlar?" sorusuna verilen yanıtlarda "Okuma-sanat-kültür etkinliklerinin % 28.9'a ulaşması"²³ bunun göstergesi olmaktadır. Bu toplumsal koşullarda, ailelerin gerçekte ve bu konuda yapması gerekenleri gerçekleştirmek, halk kütüphanesi vb. toplumsal kurumlara düşmektedir.

4) Boş zamanların olumlu bir biçimde değerlendirilmesi, belli oranda ekonomik bir yeterliliği gerektirmektedir. 1988 yılında yapılan bir araştırmada "kitap alıcılarının tercihlerinde en çok rol oynayan etkenin % 50.7'lik bir oranla fiyat olduğunun görülmesi"²⁴ halk kütüphanesinin bu konudaki rolünün ekonomik gerekçesini ifade etmektedir.

5) Boş zamanların olumlu bir biçimde değerlendirilmesi, bireysel-toplumsal nitelikte bir disiplin, irade ve denetimi gerektirmektedir. Bireylerin tek başlarına bunu başarmaları ise genelde olanaklı olmamaktadır. Özellikle toplumsal nitelikli boş zaman etkinliklerinde halk kütüphanelerine bu anlamda da rol düşmektedir.

19. H.C. Campbel. "Halk Kütüphanesi Sistem ve Hizmetlerinin Geliştirilmesi" Çev. Bengü Çapar. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. s.12

20. *Ibid.* s.17

21. *Ibid.* s.18

22. *Ibid.* s.215

23. Ünver, *op.cit.* s. 226

24. Refik Saydam. "Okuma Alışkanlığımıza Ne Oldu? "Öğretmen Dünyası. 1989 (117) s.8

Gerekçeleri artırmak olanaklıdır; ancak buraya kadar sıralananlar ile, boş zamanların olumlu biçimde değerlendirilmesinde halk kütüphanelerinin yadsınamaz bir rolünün olduğu ve bu rolünün haklı gerekçelerinin bulunduğu söylenebilir.

5) SONUÇ

Boş zamanların olumlu bir biçimde değerlendirilmesinde halk kütüphanelerinin yadsınamaz rolüne karşın, ülkemizde yaptıkları-yapabildikleri-yapabilecekleri ayrı bir yazı konusudur. Ancak şu kadarı belirtilebilir: Ülkemizde - daha önce de belirtildiği gibi - 97 kişiye bir kahve düşerken, 67.319 kişiye bir kütüphane düşmektedir.²⁵

Bir yazı çerçevesi olanakları içinde ele almaya çalıştığımız "boş zaman" konusundaki genel ve alanımıza özgü sorunlar ile buna yönelik çözüm önerilerini daha geniş bir boyutta ortaya koymak mümkündür. Köklü bir çözüm için vurgulanması gerekenleri kabaca şöyle sıralayabiliriz :

1. Boş zamanların bireysel - toplumsal önemini bütün açıklığı ve boyutlarıyla göz önüne alan sosyo-ekonomik-kültürel koşulların oluşturulması,
2. Bireylere giderek artan oranda boş zaman yaratabilme,
3. Yaratılan boş zamanların en verimli, en üretken, en olumlu biçimde değerlendirilmesinin koşullarını yaratma yönünde ciddi-tutarlı çabalar ve bunun bir parçası sayılabilecek uzun-kısa süreli plan-programlar,
4. İlgili diğer toplumsal kurumlar gibi halk kütüphaneleri (diğer kütüphane türleri)'nin de verili koşullarda yapması gerekenler ve yapabilecekleri olduğu gerçeğinden hareket etmesi.

Vurgulanabilecekleri artırmadan ve sonuç olarak, asıl çözümün belki de çalışma zamanı-boş zaman ikilemini doğru bir biçimde ele almaktan geçtiği söylenebilir.

25. - Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1988